

поетичними здаються слова *менструації* й *полюції* (останні римуються з *революції*), *запах котячих фекалій* і т.ін. Спустившись нижче натуралізму, до чистої фізіології, ризикуєш ніколи не піднятися (якщо в сучасному стилі – не *виборсатися*), не виринути на свіже повітря.

І до чого тут І.П. Котляревський і його “Енеїда”, а тим більше пан Парпура («мацапура»)? За що поет вмістив останнього в пекло? Не за те або не тільки за те, що той видав «чуже». А за те, що той опублікував текст, який не був розрахований на публікацію (пізніше поет не тільки нові частини писав більш стримано, а й перші (вже опубліковані) відредагував, знявши деякі «пересади» в гуморі.

Сучасні письменники (й письменниці), які захоплюються «зниженим» стилем, а то й брутальними лайками, ризикують опинитись в історії літератури й літературної мови на найнижчому шаблі – «у пеклі», незважаючи на «авторитетність» зарубіжних зразків, які вони наслідують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. / Д.С. Лихачев. – М., 1993. – № 1.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 2.т. / А.А. Потебня. – М., 1958.
3. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М., 1997.

The article is about a state of language of modern poetry, that is conditioned by general changes in the conceptual and linguistic world's picture. Stylistically reduced vocabulary «conquers» a farther literary space, becoming a norm of poetic communion.

Key words: conceptual and linguistic pictures of the world, linguistic semantics, lexical meaning of word, poetry.

Кравець Л.В.

ПРОБЛЕМА ТЕКСТУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті стисло викладені результати аналізу найбільш помітних лінгвістичних інтерпретацій тексту. Визначені й проаналізовані основні текстові категорії. Подано сучасне узагальнене тлумачення тексту.

Ключові слова: текст, текстова категорія, ознаки тексту, адресат, адресант.

До вивчення тексту дослідники підійшли ще на початку ХХ ст. (праці В. Я. Проппа, О. М. Пешковського, Б. В. Томашевського, В. Б. Шкловського,

членів Празького лінгвістичного гуртка та ін.). Проте тільки у другій половині цього ж століття текст став об'єктом системного лінгвістичного аналізу, зокрема вчені зосередили увагу на питаннях, пов'язаних з параметрами тексту, його структурою, онтологією, граматиною, типологією, зовнішніми і внутрішніми величинами тощо (В. Дресслер, Х. Ізенберг, П. Хартманн, Ц. Тодоров, Н. Енквіст, Г. Золотова, І. Гальперін, Г. Я. Солганик, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова, Л. І. Мацько, А. П. Загнітко, А. К. Мойсієнко, І. М. Кочан). Активізації цих досліджень сприяло кілька чинників, важливим серед яких є утвердження у постструктуралізмі статусу тексту як одного із центральних філософських концептів (праці Ж. Дерріда, Р. Барта, Ж.-Ф. Ліотара, Ю. Кристевої, М. Фуко та ін.). Постструктуралістські теорії, незважаючи на їх неоднорідність і термінологічне розмаїття, об'єднує розуміння тексту як "текстуалізованого світу", тобто реальність сприймається постструктуралістами як мовна реальність, поза текстом для них не існує нічого. Текстознавчий проект є одним із пріоритетних і в генетично пов'язаних із постструктуралізмом філософії постмодернізму. У межах цієї концепції текст тлумачиться як "ансамбль суперпозицій інших текстів", як інтертекст, зорієнтований на читача.

Активне вживання слова "текст" у науках гуманітарного циклу, з одного боку, вказує на актуальність проблеми, а з другого – заважає однозначному розумінню самого терміна. Доводиться констатувати, що в сучасній лінгвістиці єдиного визначення тексту не існує.

Метою цієї статті є встановлення узагальненого розуміння тексту в сучасній лінгвістиці.

Тлумачення тексту значною мірою залежить від напрямку його дослідження. У сучасній лінгвістиці їх існує кілька, але вчені не однастайні у виділенні і характеристиці кожного з них. Наприклад, німецький дослідник В.Хайнеманн називає три напрями вивчення тексту: *синтаксичний*, коли методи "граматики речення" переносяться на аналіз тексту; *семантичний*, який полягає у вивченні семантичної структури тексту; *комунікативний*, або комунікативно-прагматичний, що передбачає дослідження тексту як елементу комунікації, як особливої комунікативної одиниці [17, 50-51]. Інший погляд висловлює Я.Петефі. На його думку, у вивченні тексту простежується дві протилежні течії: одну з них можна назвати *синтаксичною*, оскільки текст визначають як одиницю тотожну реченню, тільки більшу за обсягом; другу – *комунікативно-прагматичною*, за якою текст – це одиниця, що задовольняє певні очікування партнера [17, 53]. Два напрями виділяє також К.Брікнер, але описує їх інакше. Вчений вважає, що існує *системно-орієнтоване* вивчення тексту, тобто з орієнтацією на аналіз мовної системи, та *комунікативно-орієнтоване* – текст розглядають як комплексну мовленнєву дію [17, 53].

З інших позицій характеризував тенденції вивчення тексту Ю.М. Лотман. Вчений виходив із того, як розв'язується питання співвідношення понять "текст" і "мова" і відповідно до цього виділяв два напрями дослідження. Перший, на його думку, полягає у тлумаченні мови як первинної сутності, яка опредмечується в тексті, тобто "текст породжується мовою". Другий виходить за межі лінгвістики і являє собою спробу об'єднати лінгвістичний і

літературознавчий аспекти у вивченні тексту. Представники цього напрямку, вважає Ю.М. Лотман, розуміють текст як “відмежоване, замкнуте в собі скінченне утворення” [11, 149].

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що у лінгвістиці тексту чітко виділяються три основні напрями: структурно-граматичний (переважав на перших етапах вивчення тексту (Я. Петефі, Х. Ізенберг, З. Шмідт, М. Хеллідей, Т. ван Дейк, О. І. Москальська, Т. М. Ніколаєва, О. В. Падучева), семантичний (розвинувся у другій половині ХХ ст. (пізніші праці Т. ван Дейка, В. Дресслера, Р. Богранда, С. Й. Гіндіна, О. В. Падучевої, І. В. Арнольд) та комунікативний (активно розвивається в останні десятиліття (Є. В. Сидоров, Г. О. Золотова, Н. О. Фатєєва, Н.С.Болотнова, Т. Е. Янко, Ф. С. Бацевич). Крім того, в сучасній лінгвістиці робляться спроби створити інтегративну теорію тексту (Н. С. Валгіна, О. О. Селіванова), що зумовлено специфікою об’єкта дослідження та зміною наукової парадигми.

Важливим етапом у вивченні тексту є визначення його основних ознак та встановлення категорійної структури. Текстовими категоріями О. П. Воробйова називає концептуальні ознаки, які відображають “найбільш істотні властивості, прототипні характеристики тексту, взаємодія яких забезпечує його специфіку і стійкість як якісно визначеного лінгвосеміотичного, комунікативного і мовленнєво-мисленнєвого утворення” [5, 24]. У лінгвістиці залишаються актуальними проблеми виділення ознак тексту та встановлення кількості текстових категорій, їх типології і внутрішньої ієрархії. Причинами цього є складність і багатогранність самого тексту, інтегрованість його категорій, а отже, і складність їх виділення; стилістична і прагматична диференційність цих категорій та відмінність підходів до вивчення тексту. Наприклад, Р. Богранд і В. Дресслер основною інтегративною ознакою тексту вважають текстуальність і називають сім критеріїв її виділення: 1) когезія, 2) когерентність, 3) інтенціональність, 4) сприйманість, 5) інформативність, 6) ситуативна зумовленість, 7) інтертекстуальність [17, 119]. І. Р. Гальперін як текстові категорії розглядає інформативність, ретроспекцію і проспекцію, членованість, когезію, континуум, модальність, інтеграцію, завершеність. Водночас вчений зауважує, що: “в кожному із функціональних стилів мови по-різному реалізуються граматичні категорії (І. Р. Гальперін паралельно користується також терміном “параметри тексту” – Л. К.) і не всі вони обов’язково представлені” [6, 24]. Л. М. Мурзін і А. С. Штерн основними називають категорії зв’язності і цілісності, крім того, виділяють окремість тексту, завершеність / незавершеність [13, 11-17]. В. А. Кухаренко описує як категорії тексту членованість, зв’язність (змістову і формальну), ретроспекцію і проспекцію, антропоцентричність, локально-темпоральну віднесеність, інформативність, системність, цілісність, модальність, прагматичну спрямованість [9, 74-84]. Аналізуючи художній текст, вчений слідом за І. Р. Гальперіном основною категорією художнього тексту називає концептуальність. Л. І. Мацько описує текстові категорії цілісності, зв’язності (лінійної і вертикальної), членованості, лінійності, інформативності, завершеності [12, 222-225]. О. О. Селіванова представляє в якості основної

текстово-дискурсивної категорії діалогічність, з якою пов'язує створення дискурсу, обмін інформацією, вплив, виховання, динамізацію семіосфери. Як текстово-дискурсивні категорії дослідниця також розглядає цілісність, дискретність, інформативність, зв'язність, континуум, референційність, антропоцентричність, інтерактивність, інтерсеміотичність [15, 191-239]. У виділенні категорій вчені часто обмежуються кількома провідними, найбільш абстрактними, а інші не враховують. Зокрема, у працях Х. Ізенберга названі лінійність, наявність лівобічних меж, відносна закінченість і зв'язність. Але ці категорії також властиві висловлюванню та надфразовій єдності, тому їх для характеристики тексту недостатньо.

Із сказаного можна зробити висновок, що більшість дослідників однією з основних категорій тексту вважають *зв'язність*, або когезію (від лат. *cohaesus* – зчеплений), яка опосередковує розвиток теми і забезпечує цілісність, інтеграцію тексту (В. Дреслер, Р. Богранд, М. Хеллідей, Т. ван Дейк, І. Р. Гальперін, Л. М. Мурзін, В. В. Одинцов, Г. Я. Солганик, В. А. Кухаренко, О. О. Селіванова, Л. І. Мацько, Ф. С. Бацевич та ін.). У лінгвістичній літературі розрізняють зв'язність структурно-граматичну, іменууючи її *когезією* (В. Дреслер, Р. Богранд, М. Хеллідей) або *зовнішньою спаяністю* (К. Кожевникова), та змістову, яку позначають термінами *когерентність* (В. Дреслер, Р. Богранд, М. Хеллідей), або *внутрішня спаяність* (К. Кожевникова), або *інтегративність* (І. Р. Гальперін). Семантичну зв'язність називають також *лексичною солідарністю* (Е. Косеріу), *ізотопією* (А. Греймас), *рекурентністю* (В. Скаличка). Тривалий час зв'язність розглядали тільки з погляду її формальних показників (повторів, займенників, прислівників, сполучників тощо) і відносили до мовного рівня (Л. М. Мурзін, А. С. Штерн).

Згодом вчені звернули увагу на випадки зв'язку частин тексту без спеціальних мовних засобів. О. О. Селіванова вважає, що цю текстову категорію потрібно розглядати перш за все “виходячи із системної впорядкованості модулів суперсистеми дискурсу: конекційно-холістичної структури свідомості (внутрішньої системності) комунікантів, у тому числі системності їх мовної і дискурсивної компетенції, гносеологічної впорядкованості інтеріоризованого буття (в колективній та індивідуальній свідомості), ієрархічній зв'язності семіотичного універсуму і самого тексту в системно організованій комунікативній ситуації” [15, 217]. Отже, зв'язність постає як властивість, що забезпечує інформаційний обмін на основі взаємодії мовних і позамовних чинників. Існуючи в інформаційному просторі, вона забезпечує інформаційну рівновагу між комунікантами. У сучасній лінгвістиці зв'язність характеризують за різними ознаками: граматичними, семантичними, ономазіологічними, а також логічними, асоціативними, образними, композиційно-структурними, стилістичними, ритмоутворювальними [6, 76-86; 15, 217-222; 12, 223].

Цілісність – це, на думку більшості дослідників (В. Дреслер, М. Хеллідей, І. Р. Гальперін, О. О. Леонт'єв, О. І. Москальська, Л. М. Мурзін, В. В. Одинцов, Г. Я. Солганик, В. А. Кухаренко, О. О. Селіванова, Л. І. Мацько, Ф. С. Бацевич та ін.), друга важлива категорія тексту. Однозначного розуміння цілісності в лінгвістичній літературі також немає. Л. М. Мурзін і А. С. Штерн, наприклад,

вважають, що в основі цілісності тексту лежить ситуативність, співвіднесеність із певною ситуацією. На їх думку, цілісність – змістова категорія, оскільки вона орієнтована на зміст тексту, на смисл, якого набуває текст у певній ситуації [13, 12-13]. Проте поняття ситуації, як зазначають самі дослідники, надто широке для визначення цілісності. Намагаючись його конкретизувати, вчені виділяють у ситуації об'єкт, який описується в тексті, і заявляють, що цілісність забезпечується єдністю цього об'єкта [13, 15]. В. А. Кухаренко виходить із розуміння тексту як системи і ототожнює цілісність і завершеність [9, 82]. Проте з цією позицією погодитися важко, оскільки текст може бути незавершеним, але цілісним. Крім того, завершеність у науці також далеко не однозначний термін і часто розглядається у зв'язку з такою властивістю тексту, як відкритість. Н. С. Валгіна твердить, що цілісність і зв'язність “відображають змістову і структурну сутність тексту” [4, 43]. Цілісність дослідниця тлумачить як “перш за все єдність тематичну, концептуальну, модальну” [4, 45]. Схожу думку виловлює український вчений Ф. С. Бацевич, який вважає, що “цілісність – категорія, пов'язана зі смисловою єдністю” [2, 148]. Близькою до наведених є позиція К. А. Філіппова, який характеризує цілісність як специфічний взаємозв'язок між реченнями з погляду граматики, між пропозиціями в тематичному аспекті, між мовленнєвими діями в прагматичному аспекті [17, 136]. Дещо в іншому аспекті розглядає цілісність Л. І. Мацько. На думку вченої, цілісність є ознакою тексту і являє собою єдність змістової цілісності (єдність ідеї, теми, змісту), комунікативної цілісності (мети, намірів мовного спілкування), структурної і формально-граматичної цілісностей (мовленнєвих жанрів, їх комплексів, узгоджуваність і координація форм) [12, 222]. Отже, цілісність багатьма вченими розглядається в єдності кількох аспектів, найчастіше структурного, змістового і комунікативного; іноді вона зближується або й ототожнюється із зв'язністю.

Ще однією категорією тексту є *членованість*. І. Р. Гальперін зазначає: “Цілісність сприйняття навколишнього світу (...) неможлива без усвідомленого розуміння підпорядкування і взаємозалежності частин” [6, 50]. Це знаходить вираження в тексті, який може бути поділений на частини за різними ознаками. І. Р. Гальперін виокремив об'ємно-прагматичне членування тексту, згідно з яким найбільшою структурною одиницею вважав том або книгу, далі – частину, главу, главку, абзац, висловлювання. У текстах художнього стилю вчений виділив контекстно-варіативне членування, репрезентоване такими формами мовленнєвирних актів: 1) мовлення автора (розповідь, опис природи, зовнішності персонажів, обставин, ситуації, місця дії; роздуми автора); 2) чуже мовлення (діалог з авторськими ремарками, цитування); 3) невласне пряма мова [6, 52].

Н. С. Валгіна вважає, що текст у семантико-структурному плані поділяється на висловлювання, міжфразові єдності (складні синтаксичні цілі), фрагменти (об'єднання кількох компонентів тексту), а в композиційно-стилістичному – на абзаци [4, 62].

Л. І. Мацько розрізняє змістова, технічне, концептуальне, методичне, глибинне і поверхове, об'єктивне і суб'єктивне, смислове і формальне членування тексту [12, 223].

Упровадження в лінгвістику комп'ютерних методів дослідження та розвиток комп'ютерної лінгвістики створюють нові механізми членування тексту, які спираються на виділення ментальних моделей, макроструктур, фреймів, сцен і сценаріїв, фреймів інтерпретації тощо [15, 206].

Членування будь-якого тексту здійснюється з метою полегшення сприйняття повідомлення адресатом і для усвідомлення автором характеру часового, просторового, образного, логічного зв'язку між відрізками повідомлення. Членованість є однією з важливих характеристик тексту. Вона спричиняє виникнення таких категорій, як проспекція, ретроспекція, континуум і деяких інших, пов'язаних з просторово-часовими відношеннями. До того ж, як наголошує І. Р. Гальперін, “результатом інтеграції частин тексту є його цілісність” [6, 51].

Інформативність тексту. Кожний текст несе певну інформацію, тобто відомості про навколишній світ, виражені у конкретній мовній формі. Окремі вчені пов'язують категорію інформативності з особою адресата, бо саме він є джерелом семантичних природжень смислового масиву створеного автором тексту [15, 206]. Такий підхід відповідає сучасному загальнонауковому розумінню інформації як співвідношення між повідомленням і його одержувачем: без адресата, навіть тільки потенційного, інформації не існує. Але хоч від адресата і залежить ступінь змістово-сислової новизни тексту, роль адресанта у формуванні інформаційної рівноваги в комунікативному просторі не менш важлива. Тому у тлумаченні категорії інформативності важливо враховувати співвідношення авторського наміру і читацького (слухацького) сприйняття. З таких позицій характеризує інформативність О. О. Селіванова, підкреслюючи, що ця категорія відображує взаємодію інформаційних просторів усіх модулів дискурсу і забезпечує інформаційний баланс інтерактивності адресанта і адресатів на основі тексту [15, 209].

Інформація, яка міститься в тексті, неоднорідна. Вчені поділяють її на декілька видів, проте одностайності у розв'язанні цього питання серед них немає. І. Р. Гальперін, наприклад, виділяє *змістово-фактуальну* (повідомлення про факти, події, процеси, що відбувалися чи відбуваються в світі), *змістово-концептуальну* (індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, розуміння їх причинно-наслідкових зв'язків, їх ролі в житті людей), *змістово-підтекстну* (прихована інформація) [6, 27-28], Н. С. Валгіна виокремлює *фактологічну* (відповідає емпіричному рівню пізнання), *концептуальну і гіпотетичну* (відповідає теоретичному рівню пізнання), *методичну* (висвітлює опис способів і прийомів засвоєння інформації), *естетичну* (пов'язана з категоріями оцінного, емоційного, морально-етичного плану), *інструктивну* (містить орієнтацію на певні дії) [4, 75], Ф. С. Бацевич говорить про *експліцитну* (виражену мовними одиницями) та *імпліцитну* (неявна, прихована; відповідає явним комунікативним намірам адресанта), розрізняючи в останній текстовий, підтекстовий і притекстовий підвиди інформації [2, 157]. Незважаючи на різні підходи до класифікації видів інформації, усі дослідники визнають наявність у тексті інформації, вираженої вербальними засобами, та інформації, що не має

спеціального мовного вираження. Крім того, загально визнаним є той факт, що різні тексти містять у неоднакових комбінаціях різні види інформації.

Аналізуючи текстову категорію інформативності, слід зауважити, що саме поняття “інформація” є фундаментальним у сучасній науці. Водночас цей термін не має єдиного визначення: він активно функціонує в різних галузях науки, техніки, суспільному житті та в побуті, де з ним пов’язують неоднаковий зміст. Крім того, інформацію несуть не тільки тексти, а й інші графічні зображення, наприклад малюнки, креслення, а також радіохвилі, електричні і нервові імпульси, магнітні записи, жести і міміка, запахи і смакові відчуття, хромосоми та ін. Зважаючи на це, інформативність не можна вважати релевантною ознакою тексту, оскільки вона характеризує спілкування в цілому. Натомість більш перереконливим є виділення інформаційної самодостатності як однієї із ознак тексту, що формує враження змістовності, смислової завершеності і прагматичної цілісності [8, 75].

Немає однаковості серед учених і в тлумаченні такої категорії тексту, як *завершеність*. Дослідники розглядають її і з позиції адресанта, і з позиції адресата. Наприклад, М. М. Бахтін пов’язує завершеність із позамовними чинниками – мовленнєвим задумом та мовленнєвою волею автора: “У кожному висловлюванні – від однослівної побутової репліки до великих, складних творів науки або літератури – ми охоплюємо, розуміємо, відчуваємо мовленнєвий задум або мовленнєву волю мовця, яка визначає ціле висловлювання, його обсяг і його межі. Ми уявляємо собі, що хоче сказати мовець, і цим мовленнєвим задумом, цією мовленнєвою волею (як ми її розуміємо) ми і вимірюємо завершеність висловлювання” [1, 447]. І. Р. Гальперін називає завершеність однією з основних категорій тексту і тлумачить її як вичерпне змістове і структурне вираження задуму автора [6, 131]. О. О. Леонт’єв підкреслює відмінність завершеності від цілісності і розглядає цю категорію з позиції реципієнта у зв’язку з функціональним аспектом тексту [10, 12]. Л. М. Мурзін і А. С. Штерн вважають, що в кожному конкретному випадку опис об’єкта може бути “вичерпним з погляду тієї мети і завдань, які ставлять перед собою комуніканти, їх рівня пізнання об’єкта. Актуально текст може бути завершеним” [13, 17]. В. А. Кухаренко, як уже зазначалось, ототожнює категорії цілісності і завершеності та стверджує, що завершеність тексту залежить тільки від автора й означає, “що концепт сформовано, шлях до його розуміння вказано, повідомлення завершено, система закрита” [9, 83]. О. О. Селіванова висловлює думку, що завершеність “обумовлена правобічними межами тексту і сформованим концептом” [15, 320].

Наведені висловлювання не дають прямої відповіді на питання про те, чи можна вважати завершеним текст, який з різних причин не був закінчений автором. Для розв’язання цього питання І. Р. Гальперін пропонує обмежити поняття завершеності якимись ознаками, спільними для всіх текстів. Однією із них, на думку вченого, є заголовок у його співвідношенні з текстом. Проте цієї ознаки недостатньо для визначення завершеності, бо далеко не всі тексти мають заголовок. Зважаючи на те, що текст, за словами О. С. Кубрякової, “належить до найбільш очевидних реалій мови, а способи його інтуїтивного виділення не

менш укорінені в свідомості сучасної людини, ніж способи відмежування і виділення слова” [8, 73], погоджуємося з думкою тих учених, які вважають за один з основних показників завершеності виокремленість матеріальної оболонки тексту (Б. М. Гаспаров, О. С. Кубрякова). У зв’язку з цим завершеність пов’язуємо найперше з формою і розуміємо її як щось скінченне. Водночас вважаємо, що завершеність властива лише сюжетним творам і відсутня у несюжетних.

Текст являє собою одномірну структуру, послідовність дискретних мовних одиниць та послідовність мовного викладу в часі, отже, текст є лінійним. **Лінійність тексту** виявляє себе в першу чергу у формальному аспекті – у семантичному аспекті, як зауважує Т. І. Рязанцева, лінійність ніколи не була панівною [14, 5]. Це пояснюється тим, що зміст, якого набуває мовна одиниця у процесі функціонування, нелінійний. Його лінеаризація відбувається на етапі створення тексту (автор → текст), а на етапі його сприйняття (текст → читач) відбувається зворотний процес. Лінеаризація стає можливою завдяки актуальному членуванню фрази, поділу плану змісту висловлювання на експліцитний і імпліцитний шари. Лінійність тексту є відображенням лінійності мовлення. Ця фундаментальна категорія, на думку теоретиків постмодернізму, обмежує мислення людини і розуміння тексту, відмова від неї сприяла б безпосередній вільній реалізації мислення і породженню нових форм його.

Відходом від лінійного тексту є **гіпертекст** – особлива форма організації тексту, яка існує переважно у комп’ютерному середовищі і характеризується процесом нелінійного письма і читання, зумовленого сегментацією і ієрархічною асоціативною атрибуцією фрагментів, а також можливістю численного вибору розвитку сюжетно-тематичної лінії. Крім комп’ютерної реалізації, гіпертекст має також книжний вияв. У такому вигляді існують твори П. Корнеля “Шлях до раю”, “Незримі міста міста” І. Кальвіно, “Хозарський словник” М. Павича та деякі інші. Передвісником гіпертексту в світовій літературі вважають Х. Л. Борхеса, який у своєму творі “Аналіз творчості Герберта Куейна” описав нелінійний роман. Першими літературними гіпертекстами стали твори М. Джойса, зокрема його гіпертекстовий роман “Полудень”.

Особливістю структури гіпертексту є, по-перше, багаторівневість та ієрархічна організація його елементів – гіпотекстів, кожен з яких характеризується значенневою закінченістю, цілісністю і зв’язністю; по-друге, наявність системи посилань, яка уможливорює перехід від одного гіпотексту до іншого. Гіпотексти пов’язані між собою різноманітними семантичними й асоціативними відношеннями, типи яких визначаються автором або самим читачем. Ці відношення через систему посилань дають можливість рухатися по тексту у довільному напрямку. За допомогою системи посилань реалізується спроба представити у наочній формі імпліцитно присутній у тексті зміст, який, завдяки використанню комп’ютерних технологій, у межах одного гіпертексту з’являється шляхом практично моментальної зміни зображень. Отже, зв’язки між частинами гіпертексту матеріальні, демонстративні і поза їхньою системою він не існує. Безліч уже створених текстів, перетинаючись, переходячи один в інший, утворюють багатомірний простір гіпертексту, у якому читач може

рухатися як у єдиному безперервному середовищі, йдучи за безкінечними посиланнями “слідів думки”.

Важливою передумовою появи гіпертексту є *інтертекстуальність*. Термін “інтертекстуальність” з’явився й отримав теоретичне обґрунтування в працях постмодерністів, проте явище, яке він позначає, є таким же давнім, як і сама мова. П. Теренцій у II ст. до н.е. стверджував: нема нічого сказаного, що було б сказане вперше. У нові часи міжтекстова взаємодія привертала увагу багатьох дослідників, серед яких О. М. Веселовський, Ю. М. Тинянов, І. Я. Франко, М. І. Рудницький, М. М. Бахтін, Р. Барт, Ю. Крістева, К. Леві-Стросс, Ю. Лотман, М. Ріфатер, Ж. Женетт, О. Г. Ревзіна, Н. О. Фатєєва, І. В. Арнольд, Н. А. Кузьміна, А. П. Чудинов, А. М. Баранов, О. О. Селіванова, А. К. Мойсієнко, Г. М. Сюта, М. Зубрицька, М. Ільницький та багато інших. Вчені описували явища міжтекстової взаємодії в категоріях впливу і запозичення, традиції і новаторства. Наприклад, український критик початку ХХ ст. М. І. Рудницький вважав: “Література стає розмовою книжок понад головами громадянства, народу та часу; вона витворила власний світ впливів слова на слово, окремих матеріалів, в якому творить і своєрідні засоби взаємин. Пересічний споживач літератури є супроти цього світа у такому становищі, як кожний із нас супроти небесних планет: коли стверджуємо, що якийсь твір впливає на нас, робимо це так само, як хвалимо сонце за теплий день або місяць за нічний поетичний настрій” [3, 245]. М. М. Бахтін розробив особливу концепцію діалогічності і діалогу, в руслі якої розглядав текст з погляду його різноманітних взаємодій із попередньою літературною традицією, які виявляються у діалогічності “свого” і “чужого” слова в цьому тексті.

У постмодерністській теорії тексту інтертекстуальність виступає основною умовою породження змісту: “будь-яке слово (текст) є такий перетин двох слів (текстів), де можна прочитати щонайменше ще одне слово (текст). (...) Будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продукт вбирання і трансформації якогось іншого тексту. Тим самим на місце поняття інтерсуб’єктивності стає поняття інтертекстуальності, і виявляється, що поетична мова підлягає як мінімум подвійному прочитанню” [7, 98-99]. І хоч тлумачення тексту як “мозаїки цитат”, у багатьох дослідників викликає сумніви, але наявність зв’язків між текстами залишається беззаперечною.

Інтертекстуальність у сучасній науці – це наявність у тексті слідів інших текстів, які засвідчують його належність єдиному для певного соціуму культурному простору. Інтертекстуальність є невід’ємною рисою тексту, його категорією [16, 191]. Вона притаманна не тільки текстам постмодерністської літератури, а характеризує будь-який текст. В античний період і середньовіччя, коли проблеми індивідуального авторства ще не існувало, тексти являли собою результат колективної діяльності писців. Поєднання частин різних текстів в одному було звичним прийомом у ті часи. Саме тоді і постало поняття центону – тексту, повністю складеного з уривків інших текстів. У мистецтві модернізму і постмодернізму інтертекстуальність стала одним із основних способів побудови тексту. Вона широко представлена в українській поезії ХХ ст. і виявляється

переважно в структурній організації віршового тексту та його змістовому наповненні.

Маркерами, мітками, що відсилають до інших текстів, є цитати, епіграфи, конотативні значення, алюзії, ремінісценції, парафрази тощо. Чільне місце серед них посідають концептуальні метафори, які є своєрідними матрицями, або таксонами різних систем світогляду, світорозуміння. Вони не просто відсилають до інших текстів, а сприяють саморозгортанню змісту тексту.

З усього сказаного випливає, що у сучасній науці переважає розуміння тексту як усного або писемного мовлення, основними ознаками якого є зв'язність, цілісність, лінійність, завершеність, членованість, інформативність, а також інтертекстуальність. Дослідники також визнають, що текст є комунікативно спрямованим і має інтенційно-прагматичну заданість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи. – М.: Худ. лит-ра., 1986. – 543 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Будний В. В. Порівняльне літературознавство: підручник / В. В. Будний, М. М. Ільницький. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 430 с.
4. Валгина Н. С. Теория текста: учебное пособие / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
5. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьева. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева; [пер. с фр. Г. К. Косикова] // Вестник Московского ун-та. – 1995. – №1. – С. 97-124. – (Серія 9. Филология).
8. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения. / Е. С. Кубрякова. // Текст. Структура и семантика: в 2 т. – М.: СпортАкадемПресс, 2001. – С. 72-81. – Т. 1. – 2001. – С. 75.
9. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
10. Леонтьев А. А. Понятие текста в современной лингвистике и психологии / А. А. Леонтьев. // Психолінгвістическа і лінгвістическа природа тексту і особливості його сприйняття. – К.: Вища школа, 1979. – С. 7-18 с.
11. Лотман Ю. М. Текст в тексте / Ю. М. Лотман. // Избранные статьи: в 3 т. – Таллин: Александра, 1992. – С. 148 – 160. – Т. I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – 1992. – 474 с.
12. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
13. Мурзин Л. Н. Текст и его восприятие / Л. Н. Мурзин, А. С. Штерн. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 172с.
14. Рязанцева Т. И. Теория и практика работы с гипертекстом (на материале английского языка): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. И. Рязанцева. – М.: Академия, 2008. – 208 с.
15. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2002. – 336 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

In the article, results of analyze the most marked linguistics interpretations of the text, are shortly exposed. Basic text categories are determined and analized. Modern generalize explanation of text is given.

Key worlds: text, text categories, features of text, addressee, addresser.

Немировська О.Ф.

ПРОСТОРОВА ДОМІНАНТА В ЖАНРІ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМИ (на матеріалі драми Л.М.Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко”)

У статті досліджуються мовні засоби створення художнього простору в жанрі історичної драми, особливості побудови просторової домінанти, зумовлені картиною епохи, духом часу, авторською концепцією персонажів і цілого твору.

Ключові слова: авторська концепція, історична драма, просторові лексичні маркери, топоніми, художній простір.

Одним із найважливіших компонентів довершеного художнього цілого є художній простір (ХП), своєрідна „образна модель дійсності, що формується автором і є результатом його вибору, зумовлена жанром твору, часом відтворюваних подій і часом написання тексту” [3, 78]. Саме ХП впливає на добір митцем різноманітних прийомів зображення дійсності, певних лексичних, в т. ч. і онімних компонентів, всіх мовних і позамовних засобів утворення художнього мікросвіту.

Форми виразу ХП найрізноманітніші. Він може бути природний і побутовий, може бути відкритий, безмежний і обмежений, закритий, може мати статичний і, навпаки, динамічний характер з різноспрямованим рухом. Всі ці засоби організації художнього тексту (ХТ) активно застосовуються майстрами художнього слова різних народів і часів. В авторській лабораторії використовуються різноманітні мовні засоби для окреслення меж ХП, локального стрижня майбутнього твору. Перш за все, це топонімікон, що, будучи найбільш чітким і конкретним маркером ХП, посідає чільне місце у системі художнього локосу, а також різноманітні апелятивні лексеми, що разом із топонімами утворюють локальну парадигму ХТ. Зазначений аспект – актуалізація ХП засобами топонімічного письма і безонімних номінацій (БН), що є „естетичним засобом мовленнєвого втілення фізичного й філософського аспектів” реального простору [9, 144] – досі залишається малодослідженим,